

SANAT ESERİNİN KAVRANILMASININ SOSYAL-ESTETİK PROBLEMLERİ

Prof.Babek KURBANOV*

Edebiyatın ve güzel sanatların halkın mânevi hayatında oynadığı müstesna rolü özel olarak kaydeden uzmanlar, toplumun mânevi sağlamlığının, insanların yaşadığı mânevi mühiti muayyen derecede edebiyat ve güzel sanatların genel durumu ile belli olduğunu belirtirler. Onlar son zamanlar sanat eserlerinin idea-konusu, sosyal fallığı, idraki-terbiyeedici, değıştirci fonksiyonları ile ilgili meselelere özellikle önem verirler ve onları halkın mânevi-estetik ve bedii terbiyesi ile ayrılmaz alakada çözümlenmeğe çaba gösterirler.

Çağdaş merhalde sanatın yüksek bedii-estetik kriterlere cevap verebilmesi, ideolojik tartışmalarda kendi ilerici fonksiyonunu yerine getirebilmesi gibi meselelerin ne kadar zorunlu ve aktüel olduğunu bir kere daha ispat eder. Sırf bu nedenler yüzünden biz, sanatın idea-estetik, kuramsal-metodoloji meselelerine dokunmakla birlikte, onların sonuçta insanların bedii-estetik ve mânevi terbiyesi ile de ilgili olmasını göstermeğe gayret sarfetmeği kendimize borç biliyoruz. Hatırlatalım ki, günümüzde sosyal-iktisadi, sosyal-medeni hayatın hızlı gelişmesi prosesinde insan faktörünün rolü, tedricen daha da artması eğilimi ile ilişkili olarak insanların ahengdar gelişmesi ve mânevi-estetik medeniyetinin formlaşması prosesine daha fazla dikkat edilmesi zaruri gözükyor. Bu prosesde ise eğitimin önemli terkip hissesi olan mânevi-estetik ve bedii terbiye meselelerinin aktüelliği son derece artıyor.

Uzmanlar bir daha belirtiyorlar ki, sanatın polifonksiyonallığı, yani bir kaç fonksiyonları yerine getirebilmesi özelliklerine göre o, insan beynine, zekasına, kalbine muhteşem duygusal etki yapabilir, onun sosyal fallığını artırır, dünya görüşünü, zevk ve isteklerini oluşturabilir. Lakin bu proses o vakit etkili, semereli olur ki, resipiyent (okuyucu, seyirci, dinleyici) kendi de bedii yönden istenilen hazırlığa sahip olsun, daha doğrusu bu veya diğer sanat dalının spesifik diline sahip olsun. Aksi halde sanat kendi komunikatif fonksiyonunu, aynı zamanda idraki-terbiyeedici ve değıştirci fonksiyonlarını hiç bir zaman yerine getiremez. Yani, okuyucu, dinleyici, seyirci sanat eseri ile

karşılıklı anlaşılma münasebetinde olmadıkça onun bedii suretler alemine, idea-konusuna tarafsız kaldığında böyle komunikatiflikten ve tabiidir ki, genellikle sanatın sosyal faallığından, bedii-estetik fonksiyonundan söz açmak faydasızdır.

Sırf bu sebeplerden dolayı okuyucuların dikkatini sanat eserlerinin estetik benimsenilmesi, kavranılması meselelerine de çekmeği zaruri görüyoruz. Tesadüfi değil ki, son zamanlar, bu meseleler uzmanların sanatşinasların, aynı zamanda estetikçilerin dikkat merkezinde duran problemlerden olup, araçsız olarak insan faktörü, onun ahençdar inkişafı, dünya görüşü ile ilgili meselelerle uzvi suretde birlikte gözden geçirilir¹. Lakin bir şeyi de unutmamak gerekir ki, sanat hiç de her zaman insanın mânevi terakkisine hizmet etmiyor, onu yüksek amaçlara, ilerici ideallere çağırıyor, antihümanist toplumlarda sanat nisbeten kendi bağımsızlığını saklayabilse bile esasen toplumsal hayatın diğer alanları gibi egemen sosyal grupların ahlaki-etik prensiplerinin tabiliğine yöneltilmiş olur. Böyle bir sanat aynı zamanda kapsamlı estetik zevk ve isteği olan tüketici takımı oluşturur. Çağdaş sanatda geniş yayılan ve gerici bedii-estetik kavramlar vasıtasıyla tebliğ edilen bedii akımlar (abstraksiyonizm, naturalizm, öylece de modernizmin sayısız-hesapsız tezahürleri), aslında kayıdettiğimiz eğilimleri ifade etmekle birlikte mürteci (gerici) ahlaki-estetik değerleri, insan davranışlarını tebliğ etmek maksadını güder.

Çağdaş devr ilmi-tekniki terakki ile ilgili ortaya çıkan muhteşem information ve kommunikation vasıtaları (basın, televizyon, sinema vs.) bu kabilden olan bedii-estetik informasyonları, o sırada genellikle tüketicilik belli imkanlar yaratıyor. Yalnız yüksek zevke, estetik isteğe, öylece de ideolojisi ruhu ile zehirlenmiş informasyonlarında geniş yayılmasına bedii-estetik muhakeme yürütme kabiliyetine, hakiki estetik değerleri belli edebilme becerisine sahip resipiyent yabancı etkilerden, o sırada bedii-idea konusuna göre son derece fakir (basit) modernizm sanatının bozucu etkisinden özgür olabilir. Yalnız hakiki demokrasi, şahsiyetin ve toplumun genel estetik medeniyetinin gelişmesine imkanlar açıyor. Böyle bir toplum geniş kitle ile hakiki medeniyet arasında geçilmez bir mania (sıpar) yaratmıyor (bazı gelişmiş ülkelere informasyon vasıtalarının mürteci mahiyetini, geniş kitlelerin estetik idealine zıt olan "kitlevi medeniyet" ve eliter sanatın ideoloji mahiyetini bir daha hatırlatalım)², aksine bedii-estetik servetlerin geniş zehmetkeş kitlelerinin malı olmasını önemli görev gibi karşıya koyar, maddi ve manevi medeniyet servetlerine insanların daha dolgun ve derinden sahip olmasına, onların faal celb olunmasına büyük önem verir.

Gelişmemizin çağdaş merhalesinde vaktiyle ortaya atılan yanlış bir kavram (kaydeddik ki, estetik eserlerde bu eğilimi hissetmek mümkün idi)³, yani güya edebiyat ve sanat eserlerini anlamak, onu estetik olarak kavramak, değerlendirmek için özel bir gayret istenilmiyor, aralıksız olarak bireyselin bedii-estetik medeniyetini geliştirmeye hiç bir ihtiyaç duyulmuyor gibi bir fikir kendine hiç bir zaman haklılık bulamaz. Medeniyet temsilcileri, sosyologlar ve estetikçiler bu tür temelsiz fikirleri red ediyor, çağdaş dönemde yüksek bedii-estetik zevke, estetik isteğe sahip insanların gelişmesini ön plana çekiyor, bedii yaratıcılıkla sistematik unsiyeti estetik terbiye işinde son derece önemli sayıyorlar.

Araştırmacıların bu problemlere olan ciddi ilgisi kendini tamamen gerçekleştirir. Nitekim, sanat eserleri (özellikle karmaşık sentetik janrlar) hiç de hepsi tarafından kolaylıkla kavranılmıyor. Mesela, tamamiyle cahil bir adamın bedii eserleri müstakil (özgür) olarak okuyabilmesi mümkün değil ve sırf bu yön bedii değerleri kavramak surecinde zorunluluklar yaratmasına neden olabilir. Elbette, cahillik bir çok ülkede belli derecede yok edilmiştir (unutmamalıyız ki, hâlâ bu problem hiç de tamamiyle çözülmemiştir ve bu nedenlere göre bir kaç ülkede bedii okuyuculuğun toplumsallığından söz açmak mümkün oluyor lakin bu hiç de o demek değildir ki, bedii cihetten bilgisiz aşağı zevkli adamlara rastlamıyoruz. Sosyologların araştırmaları⁴, öylece de müellifin üniversite öğrencileri arasında yaptığı sosyoloji araştırmalar (anket sorğusu) bir daha aşikar surette ispat ediyor ki, hala da bedii cihetten bilgisiz, öylece de bedii-estetik medeniyetine göre aşağı seviyeli adamlarla karşılaşılıyor. Bu kabillen olan kişiler (üniversite müdavimlerinin durumu özellikle endişe doğuruyor), belli sosyoloji-estetik nedenler yüzünden dünya medeniyetinin, öylece de çağdaş sanatın bedii-estetik değerlerinden mahrum olmakla birlikte, kendi emek faaliyetlerine de yaratıcı münasebet beslemeyi bilmeleri zordur. Unutmamalıyız ki, yalnız her türlü istismardan özgür olan yaratıcı emek, insanın mânevi isteğine çevrilebilir, ona hakiki estetik haz verebilir. Çağdaş dönemde estetikliğin günlük hayatı, öylece de istihsala (üretim) geçmesinin şahidi oluruz. Tesadüfi değil ki, istihsal şartlarının ve kurumların iyileştirilmesine bedii-estetik unsurların (renk tonları, tasviri, dekoratif-tatbiki sanat örnekleri, yeşillik, musiki sedaları, mimarlık eserleri vs.) günlük hayatımıza, üretime dahil olması prosesi tedricen uzmanların dikkatini daha fazla çeker. Unutmamalıyız ki, toplumun maddi-medeni refahının artması, günlük hayatın, emek şartlarının, bu sırada içtimai

hayatın bütün alanlarının iyileşmesi, insanın bedii-estetik, etik medeniyetinin de zenginleşmesini talep ediyor. Kuşkusuz bu müterakki (ilerici) sosyal-medeni proses aynıyle şahsiyetin estetik zevk ve isteklerinin oluşturulmasına da (formlaşmasına da) hizmet ediyor.

Yukarıda belirttiklerimizi bir daha gösteriyor ki, estetik terbiye sisteminde günlük hayat ve üretim estetiğinin, aynıyle emeğin, tabiat hadiselerinin vs. rolü son derece büyüktür. Lakin, tesadüfi değil ki, uzmanlar estetik terbiye sisteminde edebiyat ve güzel sanatların rolünü ön plana çıkarıyorlar. Böylece, güzel sanatlarda, insanın hayata olan estetik münesebetleri kendi yüksek tezahür formasına ulaşır, estetiklik burada, günlük hayatımızda, emek faaliyetinde olduğu gibi müşahade edici, yardımcı (unutmamak gerekir ki, bazı hallerde-tabiat manzaralarını seyrederken veya maksada uygun, özgür yaratıcı emeğin sonucundan vs.de estetik haz almak mümkündür) karakter taşımayıp, ön plana geçiyor. Çünkü hayati olaylar, bu sırada hatta tabiat hadiseleri, emek prosesi vs. sanatta "yeni reallık" veya "ikinci reallık" gibi sanatkarın bedii tahayyülü (fantazisi), bedii-estetik dünya görüşü ve yeteneği sonucu meydana gelir.

Lakin böyle düşünmek düzgün olmaz ki, güya sanat bizi kapsayan real hadiseleri ve gerçeklikleri olduğu gibi aksetdiriyor. Böylece, sanat eseri bir hayati hadiselere, gerçekliklere yaklaşırsa, diğer taraftan belli derecede onlardan uzaklaşır. Burada duygusal tarzda kendi yansıtımını bulmuş gerçeklikler (hatta tasviri sanatın, bedii fotoğrafın örnekleri de buraya dahil olmak şartıyla) hiç de birbirinin aynısı tarzda onların real hayattaki varlığı demek değildir⁵.

Sanat kuramcıları ve sosyologların gösterdiği gibi okuyucunun, seyircinin, dinleyicinin belli bir sanat eserinden aldığı etkiler, estetik haz, hiç de her zaman sanatkarın düşündüğü sonucu vermiyor. Daha doğrusu hiç de onun yarattığı eserlerin bedii-emosyonel konusu kavrayıcılar tarafından birbirinin aynısı tarzda benimsenilmiyor. Bunun bir dizi nedeni vardır. Bir taraftan dinleyici, okuyucu, seyirci, bedii cihetden bilgililik derecesi, estetik zevkinin, estetik isteklerinin gelişme seviyesi, aynı zamanda hayat tecrübesi, psikoloji yaş grubu, hangi meslekten olduğu, hangi içtimai-sosyal grubu temsil ettiği vs. mutlaka dikkate alınması gerekiyorsa, diğer taraftan da sanat eserlerinin bedii-estetik özellikleri, ideya-estetik konusu, onun geniş kitlelerin estetik idealine ne derecede cevap vermesi gibi genel estetik problemler de daima dikkat merkezinde olmalıdır. Çünkü, resipiyentin bedii yaratıcılık ürününü istenilen seviyede kavraması için bu ürünün hakikaten bedii-estetik değere sahip olması, burada yüksek bedii-emosyonel suretler aleminin objektif olarak mevcudluğu talep olunur. Hiç bir idea-bedii

konu ifade etmeyen, real hayatla ilgisi olmayan ve bazan sanat kuramcılarının eliter sanat örneği gibi değerlendirdiği soyut sanat eserlerinin (ayniyle modernizmin çeşitli tezahür formları olan abstrakt-ekspressionizm, dodekofon musiki, absurd tiyatrosu vs.) dinleyici, okuyucu, seyirci tarafından anlaşılabilmesinin nedenini kavrayıcıda aramak kuşkusuz yanlış olurdu. Böylece "sanat-dinleyici" sistemi çerçevesinde istenilen ölçüleri bulmak mümkün olmuyor. Bu açıdan eserin objektif bedii-estetik değeri⁷ ve kavrayıcının bedii-estetik medeniyetinin, estetik zevkinin vs. gelişmesi önem kazanıyor.

Her bir bedii eserin ölçüsünü, onun idea-konusu teşkil eder. Sanat eserlerinin kavranılmasından söz açarken bu ciheti mutlaka unutmamak gerekir. Nitekim, bedii yaratıcılığın prensipleri, kanuna uygunlukları, duygusal etkisi, içtimai-siyasal cihazları bazan sosyolojik araştırmalarda yeterince dikkate alınmıyor. Sanatın kavranılması problemlerini öğrenirken bu nedenler yüzünden yalnız sosyolojik araştırmaların sonuçları ile yetinmek olmaz. Karşılaştığımız problemlerin çözümlenmesinde bu sonuçların rolü olsa bile bir dizi spesifik genel-estetik meselelerle yine karşılaşılıyor. Mesele şudur ki, sosyolojik araştırmalar kaydettiğimiz gibi, esasen "sanat-insan" sistemi çerçevesinde cereyan ediyor ve sanatın sosyal faaliyeti, bu veya diğer sanat türlerine olan ilgisi vs. gibi sosyal-medeni meseleleri öğrenir. Lakin alınan sonuçlar ekseriya genelleştirilmiş konu şeklini alıp, bireysellerin idea-estetik şuurulluğu, bedii-estetik zevk ve istekleri hakkında hiç de her zaman geniş tasavvur yaratmıyor. Maalesef herhangi bir eserin yoğun yayılması, çoğunluğun sevgisini kazanması hâla onun yüksek bedii-estetik konusuna delalet etmiyor. Mesela, aşıkardır ki, bazan hatta ufak ve basit konuya sahip sanat eserleri bile oldukça tez bir zamanda geniş kitleler arasında yayılır (sanatın sosyal faaliyeti ve yayılma derecesini sosyolojik araştırmalar tasdik edebilir, daha doğrusu sanatın sosyolojisi burada kendini kendi alanında sanır) ve kendine taraftarlar bulur⁸.

Medeniyet tarihi bir daha gösteriyor ki, adeten böyle eserler çabuk yayıldığı gibi, insan şuurundan da silinip gidiyor, onların estetik etki gücü sonucunda hiçe inmiş oluyor. Nitekim, hiç de kitlevilik her zaman halkçılık anlayışı ile (esasen kemiyet anlayışı ile ilgili olup sosyolojik araştırmalar vasıtasıyla tamamiyle belli olunabiliyor) bağdaşmıyor.

Demek olur ki, burada sanatın estetik meselelerine dokunmak (mesela, önemli estetik kategorilerinden olan sanatta halkçılık hakkında söz açmak) zarureti karşımıza çıkıyor. Gösterdiğimiz örnek bir daha ispat ediyor ki, biz eserin idea-emosyonel konusu, estetik meziyetleri

hakkında yalnız realist estetik mevkiinden etraflı söz açabiliriz. Nitekim, bu bedii-estetik meseleler esasen insanın manevi-emosyonel alemi ile ilgili olduğundan (hatırlatalım ki, realist sanat sırf insanın manevi-emosyonel alemine etki göstermekle kendi idea-terbiyevi idraki-değiştirici fonksiyonlarını yerine getirmiş olur) sosyolojik araştırmalar hiç de her zaman istenilen sonuca varamıyor.

Bu yazımızda biz esasen problemin tetkiki ile ilgili iki cihetin karşılıklı ilişkisine (probleme sosyolojik ve estetik açıdan yaklaşmak nazarda tutulur) dikkat etmeyi gerekli buluyoruz. Bu açıdan son zamanlarda sanatın kavranılması problemi ile ilgili ortaya çıkan kollektif eserlerin, öylece de makale ve monografilerin gözden geçirilmesi, bir kere estetik ilminde bu karmaşık ve çok yönlü konuya olan yoğun ilgiyi göstermekle birlikte, hâlâ önümüzde kendi çözümlenmesini bekleyen bir dizi problemlerin olduğunu da ispat ediyor.

* Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.

1. Bkz.: Nazaykinski E. Musiki kavrayışının psikolojisi, Moskova, 1972; Arnheim A. Sanat ve vizual kavrayış, Moskova, 1974; Sanatın sosyal fonksiyonları, Moskova, 1980; Bedii medeniyet aleminde insan, Moskova, 1982; Yakovlev E. Estetik zevk estetiğin kategorisi gibi, Moskova, 1986.
2. Bu hakta bkz.: Kulikova İ. Felsefe ve modernizm sanatı, Moskova, 1974.
3. Bkz.: Estetik öçerkler, N3, Moskova, 1976.
4. Bkz.: Vahomets A., Plotnikov S. İnsan ve Sanat, Moskova, 1985.
5. Böyle bir eğilim naturalizme getirir ve hakiki realist sanattan uzakta dayanır. Tesadüfi değil ki, naturalizmin savunmasında duran estetikçiler real hayattaki küçük gerçeklikleri, olayları sanat için tasvir objesi sanıyorlar, onların bedii tipikleştirilmesi ve genelleştirilmesini reddediyorlar.
6. Adeten bu sistemden sanat sosyolojisinde geniş kullanılır.
7. Bu açıdan belli sanat türlerinin iç kanuna uygunluklarına, ifade-tasvir imkanlarına dokunmağı lüzum biliriz.
8. Sözsüz bu cihetin de bir dizi objektif ve subjektif cihetleri var. Çağdaş merhalede informasya vasıtalarına belli objektif ve subjektif merak, tebligat, reklamlar vs. bu açıdan az rol oynamıyor. Çağdaş "kitlevi medeniyet" bu cihetden oldukça seciyevidir.
9. Bkz.: Nazaykinski E., Musiki kavrayışının psikolojisi. M., 1972; Musiki ve ilim. M., 1973; Jabski M. Sinema ve seyirci. M., 1977; Bludova V. Bedii kavrayışın tabiatı ve strukturu. -Estetik öçerkler. N4, M., 1977, s.114-153; Kurbanov B. Musikinin kavranılması problemi. -Yaratıcılık prosesi ve bedii şuur. Moskova, 1982.